

Ας παρακολουθήσουμε τη συνέχεια της ιστορίας του Κροίσου:

• Η νουβέλα του Άδραστου Ι 34-45 (ανάγνωσμα)

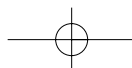
Ι34. Μετά την αποχώρηση του Σόλωνα έπεσε πάνω στον Κροίσο βαριά η θεία νέμεση – εγώ εικάζω επειδή πίστεψε πως είναι ο πιο ευτυχημένος απ' όλους τους ανθρώπους. Λοιπόν, μόλις τον πήρε ο ύπνος, του εμφανίστηκε όνειρο που του αποκάλυπτε την αλήθεια για τις συμφορές που περίμεναν το γιο του. Κι είχε ο Κροίσος δυο παιδιά, απ' τα οποία το ένα ήταν σακάτικο, κωφάλαλο δηλαδή, ενώ το άλλο ήταν πρώτος, και με μεγάλη διαφορά, απ' τους συνομηλίκους του στα πάντα: λεγόταν Άτης. Αυτόν λοιπόν τον Άτη μήνυσε το όνειρο στον Κροίσο ότι θα τον χάσει, χτυπημένος από σιδερένια αιχμή. Κι ο Κροίσος, με το που ξύπνησε και το καλομελέτησε, πανικόβλητος από τ' όνειρο, φροντίζει να παντρέψει το γιο του· κι ενώ ο Άτης συνήθως έμπαινε επικεφαλής του στρατού των Λυδών, δεν τον έστειλε πια ποτέ σε τέτοια αποστολή· τ' ακόντια και τα κοντά δόρατα κι όλα τα παρόμοια, που τα χρησιμοποιούν οι άνθρωποι στον πόλεμο, τα πήρε απ' την αίθουσα των αντρών και τα στοίβαξε στις αποθήκες, μήπως κανένα απ' αυτά, έτσι όπως ήταν κρεμασμένο, πέσει πάνω στο γιο του.

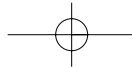

Το κυνήγι κάπρου, αγαπητό θέμα της ελληνικής μυθολογίας και των αρχαίων λαών γενικότερα, συνδέεται με τα κατορθώματα ηρώων. Στην εικόνα το κυνήγι του Καλυδωνίου κάπρου, αγγειογραφία, 6ος αι π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Φλωρεντίας.

Ι35. Κι ενώ καταγινόταν με το γάμο του γιου του, φτάνει στις Σάρδεις άντρας βαριόμοιρος και με χέρια μολεμένα· ήταν Φρύγας την καταγωγή, κι απ' τη βασιλική γενιά. Λοιπόν αυτός μπήκε σ' ανάκτορα του Κροίσου και παρακαλούσε να βρει τον εξαγνισμό του σύμφωνα με τα έθιμα του τόπου τους, και ο Κροίσος τον εξάγνισε· ο τρόπος του εξαγνισμού των Λυδών είναι παρόμοιος με τον ελληνικό. Κι αφού ο Κροίσος έκανε τα καθιερωμένα, τον ρωτούσε ποιος ήταν κι από πού, μιλώντας του έτσι: «Άνθρωπέ μου, ποιος είσαι κι από ποιο μέρος της Φρυγίας ήρθες ικέτης στο παλάτι μου; Και ποιον άντρα ή γυναίκα σκότωσες;». Κι αυτός του απάντησε: «Βασιλιά μου, είμαι γιος του Γορδία, του γιου του Μίδα, κι ονομάζομαι Άδραστος· και βρίσκομαι εδώ αφού σκότωσα τον αδερφό μου χωρίς να το θέλω, αποδιωγμένος απ' τον πατέρα μου κι ολωσδιόλου απόκληρος». Κι ο Κροίσος του αποκρίθηκε: «Τυχαίνει να είσαι από γενιά φίλων μου και ήρθες σε φίλους, όπου, μένοντας στο σπίτι μας, δε θα σου λείψει τίποτε. Κι όσο πιο ελαφρά θα πάρεις τη συμφορά σου, τόσο το κέρδος σου θα είναι μεγαλύτερο».

Ι36. Λοιπόν αυτός κατέλυσε στο παλάτι του Κροίσου και τον ίδιο αυτό καιρό παρουσιάζεται στον Όλυμπο της Μυσίας ένας κάπρος, μεγάλο κακό· κι εξορμώντας αυτός απ' αυτό το βουνό ρήμαζε τα σπαρτά των Μυσών, και πολλές φορές οι Μυσοί βγήκαν να τον χτυπήσουν, αλλά δεν του έκαναν κανένα κακό, αντίθετα κακοπάθαιναν απ' αυτόν. Τέλος, πήγαν στον Κροίσο αγγελιοφόροι των Μυσών και του έλεγαν τα εξής: «Βασιλιά, κάπρος, κακό πολύ μεγάλο, κατέβηκε στη χώρα μας, που ρημάζει τα σπαρτά μας. Και τι δεν κάναμε για να τον χαλάσουμε, αλλά δεν τα καταφέρνουμε. Τώρα λοιπόν σε παρακαλούμε να μας στείλεις το γιο σου με διαλεχτά παλικάρια και με σκυλιά, για να τον αποδιώξουμε απ' τα μέρη μας». Εκείνοι λοιπόν αυτά του ζητούσαν, αλλά ο Κροίσος, καθώς δεν ξεχνούσε τα λόγια του ονείρου, τους απάντησε: «Τον γιο μου ξεχάστε τον τώρα· γιατί αποκλείεται να σας τον στείλω· νιόπαντρος είναι και τώρα δεν αδειάζει για τίποτε άλλο. Θα σας στείλω όμως διαλεχτούς Λυδούς μαζί μ' όλα τα κυνηγόσκυλα και θα προστάξω σ' αυτούς που θα σας έρθουν να δείξουν τον πιο μεγάλο ζήλο, για ν' απαλλάξουν μαζί σας τον τόπο σας απ' το θηρίο».

I37. Αυτή ήταν η απάντησή του. Οι Μυσοί έδειξαν ικανοποιημένοι απ' αυτήν, όταν μπαίνει μέσα ο γιος του Κροΐσου, που είχε ακούσει το αίτημα των Μυσών. Και, καθώς ο Κροΐσος αρνήθηκε να στείλει το γιο του μαζί τους, του λέει ο νεαρός τα εξής: «Πατέρα, ως χτες και προχτές το πιο ωραίο και το πιο ταιριαστό στην αρχοντιά μας ήταν να πηγαίνουμε συχνά σε πολέμους και σε κυνήγια και να κερδίζουμε δόξα. Τώρα όμως με κρατάς μακριά κι από το ένα κι από το άλλο, χωρίς να διαπιστώσεις κάποια δειλία ή διστακτικότητα απ' τη μεριά μου. Και τώρα με τι πρόσωπο μπορώ να πηγαίνω απ' το σπίτι στην αγορά και να γυρνάω απ' την αγορά στο σπίτι; Ποια εντύπωση θα δώσω στους συμπολίτες μου και ποια στη νιόπαντρη γυναίκα μου; Με τι λογής άντρα θα πιστέψει εκείνη ότι συζεί; Λοιπόν, άφησέ με να πάω στο κυνήγι ή φέρε επιχειρήματα να με πείσεις πως για μένα είναι καλύτερο τα πράγματα να γίνονται όπως αποφάσισες».

I38. Ο Κροΐσος του αποκρίθηκε: «Όχι, γιε μου, ούτε δειλία ούτε κάτι άλλο που δε σε τιμά έπεσε στην αντίληψή μου για να ενεργήσω έτσι, αλλά μια οπτασία σ' όνειρο που στάθηκε πάνω απ' το κεφάλι μου μου είπε ότι οι μέρες σου θα είναι λιγοστές, γιατί θα σκοτωθείς από σιδερένια αιχμή. Λοιπόν αυτό τ' όνειρο μ' έκανε κι αυτόν το γάμο σου να τον κάνω βιαστικά και να μη σε στέλνω σ' επιχειρήσεις, και μια είναι η έγνοια μου, να βρω τον τρόπο, όσο ζω, να σε κλέβω απ' τα χέρια του θανάτου· γιατί έτσι το 'φερε η τύχη, να σ' έχω μοναχοπαίδι· γιατί τον άλλο, σακάτης καθώς είναι, λέω πως δεν τον έχω».

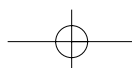
I39. Κι ο νεαρός του δίνει την εξής απάντηση: «Πατέρα, έρχομαι στα λόγια σου, ύστερ' από τ' όνειρο που είδες, να παίρνεις προστατευτικά μέτρα για μένα· όμως σε κάτι πέφτεις έξω (κι είναι τ' όνειρο που σε σκοτίζει), που νιώθω υποχρέωση να σου το πω. Λες πως το όνειρο σου είπε ότι θα πεθάνω από αιχμή σιδερένια· μα ο κάπρος πού τα βρήκε τα χέρια, πού τη σιδερένια αιχμή, που σε τρομάζει; Γιατί, αν σου έλεγε ότι είναι να πεθάνω από δόντι ή από κάτι που μοιάζει με δόντι, μ' όλο σου το δίκιο να έκανες αυτά που κάνεις· όμως τώρα το είπε, από αιχμή. Απ' τη στιγμή λοιπόν που δεν έχουμε να κάνουμε πόλεμο με άντρες, άφησέ με να πάω».

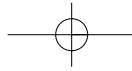
I40. Του αποκρίνεται ο Κροΐσος: «Γιε μου, βρήκες τρόπο να με νικήσεις με τη γνώμη που διατύπωσες για το όνειρο· λοιπόν παραδέχομαι ότι νικήθηκα από σένα· αλλάζω απόφαση και σ' αφήνω να πας στο κυνήγι».

I41. Αυτά είπε ο Κροΐσος και στέλνει να φωνάζουν τον Άδραστο τον Φρύγα, και μόλις έφτασε, του λέει τα εξής: «Άδραστε, εγώ εσένα, χτυπημένο από πικρή συμφορά – όχι, δε σου καταλογίζω επαίσχυντη πράξη – σε εξάγνισα και σε δέχτηκα και σε κρατώ στο σπιτικό μου και πληρώνω όλα σου τα έξοδα· τώρα λοιπόν, γιατί το καλό που σου έκανα πρώτος σε υποχρεώνει να μου το ανταποδώσεις – σε παρακαλώ να γίνεις φρουρός του γιου μου που ξεκινά για κυνήγι, μήπως φανούν στο δρόμο σας τίποτε κακούργοι ληστές για να σας κάνουν κακό. Κι επιπρόσθετα κι εσύ πρέπει να βαδίσεις σε μέρη όπου θα δοξαστείς με τα κατορθώματά σου· γιατί αυτό σου το κληροδότησαν οι πρόγονοί σου και διαθέτεις επίσης σωματική δύναμη».

I42. Αποκρίνεται ο Άδραστος: «Βασιλιά μου, εγώ κάτω από άλλες συνθήκες δε θα βιάδιζα σε τέτοιον αγώνα· γιατί ούτε ταιριάζει ένας, που τον χτύπησε τέτοια συμφορά, να συντροφεύει συνομηλικούς του ευτυχημένους, ούτε και το πολυθέλω, κι έχω πολλούς λόγους να κρατηθώ μακριά· τώρα όμως, επειδή εσύ με βάζεις να το κάνω και πρέπει να σου κάνω την καρδιά (γιατί έχω χρέος να σου ανταποδώσω το καλό), είμαι πρόθυμος να τα εκτελέσω αυτά, κι όσο για τον γιο σου, που με προστάζει να φρουρήσω, βασίσου στο φρουρό του και περίμενε να γυρίσει πίσω γερός».

I43. Αυτή την απάντηση έδωσε στον Κροΐσο και κατόπι μπήκαν στο δρόμο κι από δίπλα τους διαλεχτά παλικάρια και σκυλιά. Και φτάνοντας στο βουνό τον Όλυμπο έψαχναν το θηρίο και, όταν το βρήκαν, το έβαλαν στη μέση κι έριχναν κατεπάνω του ακόντια. Και τότε ήταν που ο ξένος, να, αυτός που εξαγνίστηκε από το αίμα που έχυσε και λεγόταν Άδραστος, ρίχνοντας ακόντιο στον κάπρο δεν τον πετυχαίνει, πετυχαίνει όμως το γιο του Κροΐσου. Λοιπόν αυτός, καθώς δέχτηκε το χτύπημα της αιχμής, εκπλήρωσε τη ρήση του ονείρου, κι ένας έτρεχε για ν' αναγγείλει στον Κροΐσο αυτό που είχε γίνει. Και φτάνοντας στις Σάρδεις του έφερε τα νέα για τη μάχη και για το θάνατο του γιου του.

I44. Και ο Κροίσος, μες στον σπαραγμό του για το θάνατο του γιου του οδυρόταν, κι ο οδυρμός του γινόταν πιο σπαραχτικός, γιατί το γιο του τον σκότωσε ο άνθρωπος που ο ίδιος τον εξάγνισε. Και μες στον αβάσταχτο πόνο του για τη συμφορά, επικαλούνταν τον Δία, ως θεό της κάθαρσης, καλώντας τον μάρτυρα για όσα είχε πάθει από τον ξένο, κι απευθυνόταν στον ίδιο θεό ως προστάτη της Εστίας και της Φιλίας· της Εστίας, γιατί δέχτηκε στην εστία του σπιτιού του τον ξένο αγνοώντας ότι έτρεφε τον φονιά του γιου του, της Φιλίας, γιατί τον έστειλε να συνοδεύσει το γιο του ως φρουρός κι εκείνος αποδείχτηκε ο πιο θανάσιμος εχθρός.

I45. Σε λίγο έφτασαν κι οι Λυδοί κουβαλώντας τον νεκρό και πίσω τους ερχόταν ο φονιάς. Στάθηκε όρθιος μπροστά από το πτώμα και μ' απλωμένα χέρια παράδινε τον εαυτό του στον Κροίσο, προτρέποντάς τον να τον σφάζει πάνω στο πτώμα, αναφέροντας και την προηγούμενη συμφορά του και ότι, σα να μη του έφτανε εκείνη, είχε αφανίσει τον άνθρωπο που τον εξάγνισε – τι την ήθελε πια τη ζωή; Ακούοντας αυτά ο Κροίσος ένιωσε οίκτο για τον Άδραστο, κι ας τον έδερνε τον ίδιο τόσο μεγάλη συμφορά, και του λέει: «Ξένε, πήρα από σένα ακέρια την εκδίκηση, μια και καταδικάζεις τον εαυτό σου σε θάνατο. Όμως δεν είσαι εσύ αίτιος του κακού που με βρήκε – άθελά σου έγινες όργανο της εκτέλεσής του, τίποτε παραπάνω – αλλά κάποιος θεός, που και παλιότερα με προειδοποίησε γι' αυτό που μου μελλόταν να πάθω». Ο Κροίσος λοιπόν έθαψε, όπως του έπρεπε, το γιο του· κι ο Άδραστος, ο γιος του Γορδία, γιου του Μίδα, αυτός που στάθηκε φονιάς του ίδιου του του αδελφού και φονιάς του ανθρώπου που τον εξάγνισε, μόλις απλώθηκε ησυχία γύρω απ' τον τάφο καθώς έφυγε ο κόσμος, συναισθάνθηκε ότι απ' τους ανθρώπους που γνώρισε ήταν ο πιο βαρυσυμφορησιασμένος, σφάζει τον εαυτό του πάνω στον τύμβο του νεκρού.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

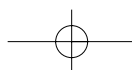
1. Ποια από τα χαρακτηριστικά της νουβέλας, όπως δίνονται παραπάνω, μπορείτε να εντοπίσετε στην αφήγηση για τον Άδραστο;
2. Ποιες αντιλήψεις διατυπώνονται σε καθεμιά από τις δυο ιστορίες και πώς παρουσιάζεται σ' αυτές ο Κροίσος;

ΠΕΡΙΛΗΨΗ I 46- 85

Δυο χρόνια μετά το θάνατο του γιου του, ο Κροίσος απευθύνεται στο μαντείο των Δελφών, στέλνοντας πλούσια δώρα, για να ρωτήσει πώς να αντιμετωπίσει τη διαρκώς αυξανόμενη δύναμη των Περσών. Οι απαντήσεις, ότι εκστρατεύσει θα καταλύσει μεγάλο κράτος και ότι θα πρέπει να συμμαχήσει με τους πιο ισχυρούς από τους Έλληνες, τον οδηγούν στην απόφαση εκστρατείας και στην αναζήτηση συμμάχων. Ο Ηρόδοτος, στο σημείο αυτό, κάνοντας μια μεγάλη **παρέκβαση***, μας δίνει μιαν εικόνα του ελληνικού κόσμου πριν από τους περσικούς πολέμους, και ιδίως, κάνοντας αναδρομή στο παρελθόν, αφηγείται την ιστορία της Αθήνας και της Σπάρτης. Από τις δύο υπερείχε η Σπάρτη, που με τη νομοθεσία του Λυκούργου έγινε ευνομούμενη πόλη, ενώ η Αθήνα δυναστευόταν από τον Πεισίστρατο και τους γιους του. Ο Κροίσος συμμαχεί με τη Σπάρτη· είναι όμως αργά: ο στρατός του συγκρούεται με τον περσικό στην Καππαδοκία και υποχωρεί. Οι Πέρσες μπαίνουν στις Σάρδεις.

Κρατήρας με παράσταση πολεμιστών (12ος αι. π.Χ.).
Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

ΕΝΟΤΗΤΑ 3η

ΚΡΟΙΣΟΣ ΚΑΙ ΚΥΡΟΣ I 86-91

Θεματικά κέντρα

- Ο Κροίσος στην πυρά
- Αποστολή στους Δελφούς
- Η σωτηρία του
- Η απάντηση του Απόλλωνα
- Κροίσος και Κύρος

Η αιχμαλωσία του Κροίσου

I86. Λοιπόν οι Πέρσες κυρίεψαν τις Σάρδεις⁶⁵ κι έπιασαν ζωντανό τον Κροίσο που βασίλευσε δεκατέσσερα χρόνια⁶⁶ και πολιορκήθηκε δεκατέσσερις ημέρες και που, σύμφωνα με το χρησμό, κατέλυσε μεγάλο βασίλειο, το δικό του⁶⁷. Τον έπιασαν οι Πέρσες και τον οδήγησαν στον Κύρο. Κι αυτός έβαλε να στοιβάσουν ξύλα για μεγάλη πυρά⁶⁸, κι ανέβασε επάνω και τον Κροίσο αλυσοδεμένο και δίπλα του δυο εφτάδες⁶⁹ παλικάρια των Λυδών· μπορεί να 'χε στο νου του είτε να κάνει προσφορά τον αθέρα⁷⁰ της λείας του σε κάποιον θεό, είτε να 'θελε να εκπληρώσει κάποιο τάμα του, αλλά δεν αποκλείεται, μαθαίνοντας πως ο Κροίσος ήταν θεοφοβούμενος, να τον ανέβασε στην πυρά για τον εξής λόγο, να 'θελε να μάθει αν κάποιος θεός βάλει το χέρι του να τον σώσει, να μην καεί ζωντανός.

Αυτά λοιπόν έκανε ο Κύρος, ενώ ο Κροίσος, που τον είχαν στήσει πάνω στην πυρά, έκανε τη σκέψη, μ' όλο που τον χτυπούσε μια τέτοια συμφορά, ότι κάποιος θεός ενέπνευσε στον Σόλωνα το ρητό «κανένας, όσο ζει, δεν είναι ευτυχισμένος». Κι όταν του ήρθε αυτό στο νου, πήρε βαθιά ανάσα κι αναστέναξε –ενώ από ώρα ήταν πολύ ήρεμος– και τον φώναξε τρεις φορές ονομαστικά: «Σόλων!». Κι ο Κύρος, με το που τ' άκουσε, διέταξε τους διερμηνείς του να ρωτήσουν τον Κροίσο ποιος είναι αυτός που επικαλείται· κι εκείνοι πλησίασαν και τον ρωτούσαν. Κι ο Κροίσος ως κάποια στιγμή κρατούσε το στόμα του κλειστό στις ερωτήσεις τους, ύστερα όμως, καθώς τον πίεζαν, είπε: «Εκείνος που θα του έδινε πολύ μεγάλη αμοιβή⁷¹, για να τον έχουν συνομιλητή όλοι οι βασιλιάδες». Επειδή όμως από τα λόγια του δεν έβγαζαν νόημα, τον ρωτούσαν ξανά τι εννοούσε. Καθώς αυτοί τον καταπαρακαλούσαν και δεν τον άφηναν ήσυχο, έλεγε λοιπόν πως ήρθε κάποιον καιρό ο Σόλων ο Αθηναίος, κι αφού σεριάνισε όλα τα πλούτη του, τα περιφρόνησε εντελώς (κι επανέλαβε ακριβώς τα λόγια του Σόλωνος), κι όλα του βγήκαν όπως τα είπε εκείνος – και τα λόγια του δεν ίσχυαν μόνο για τον Κροίσο, αλλά για όλο το ανθρώπινο γένος, και πρώτιστα για όσους φαντάζονται ότι κατέχουν την ευτυχία. Αυτά λοιπόν διηγόταν ο Κροίσος, ενώ, από τη φωτιά που είχε ανάψει, καίονταν κιόλας ένα γύρω οι άκρες του σωρού. Κι ο Κύρος, αφού άκουσε από τους διερμηνείς τα όσα είπε ο Κροίσος, μετάνιωσε και συλλογίστηκε⁷² πως κι ο ίδιος του, όντας άνθρωπος, έναν

Ο Κροίσος στην πυρά, αττικός ερυθρόμορφος αμφορέας, 500-495 π.Χ.

Ζωγράφος ο Μύσων.
Το πρωτότυπο βρίσκεται στο Μουσείο Λούβρου.

⁶⁵ **κυρίεψαν τις Σάρδεις:** το 547/546 π.Χ. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο η πτώση, αφού συμπίπτει με τα 14 χρόνια της βασιλείας του Κροίσου, έγινε το 547 π.Χ. Ο Κροίσος ανέβηκε στο θρόνο το 561 π.Χ.

⁶⁶ **δεκατέσσερα χρόνια...:** ο Κροίσος βασίλευσε 15 χρόνια· ο Ηρόδοτος ή δεν υπολόγιζε το 15ο, επειδή δεν είχε τελειώσει, ή ήθελε να συμφωνεί με τις 14 ημέρες και τα 14 (2X7) παλικάρια (βλ. παρακάτω σχόλιο 69).

⁶⁷ **μεγάλο βασίλειο το δικό του:** ο χρησμός προέλεγε πως, αν ο Κροίσος διαβεί τον Άλυ ποταμό, θα καταλύσει μεγάλο βασίλειο· δεν διευκρινίζει όμως ποιο. Η πραγματικότητα διέλυσε κάθε αμφιβολία για το νόημα του χρησμού. Το ύψος είναι μάλλον ειρωνικό.

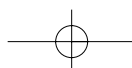
⁶⁸ **πυρά:** σύμφωνα με μία, μάλλον παλαιότερη, παράδοση (την οποία ακολουθεί ο ποιητής Βακχυλίδης), ο Κροίσος έβαλε μόνος του τη φωτιά και ο Απόλλων παρενέβη και τον μετέφερε στη χώρα των Υπερβορείων. Προσέξτε την εικόνα της σελίδας αυτής και συζητήστε τις διαφορές της αγγειογραφίας από το κείμενο του Ηρόδοτου.

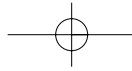
⁶⁹ **δυο εφτάδες παλικάρια:** το επτά (και το δύο φορές επτά) είναι ιερός, μαγικός, αριθμός για πολλούς λαούς· π.χ. οι Αθηναίοι έστελναν 7 νέους και 7 νέες στον Μινώταυρο. Το έθιμο της ανθρωποθυσίας σχετίζεται με πανάρχαιες θρησκευτικές αντιλήψεις για τον εξευμενισμό των θεών.

⁷⁰ **(ο) αθέρας:** (μεταφορικά) το εκλεκτό μέρος ενός συνόλου· (κυριολεκτικά το «άγανο»: η βελωνωτή απόφυση των σταχυών του σταριού, του κριθαριού κτλ.).

⁷¹ **μεγάλη αμοιβή:** θυμηθείτε ότι η συζήτηση με τον Σόλωνα άρχισε μετά την επίδειξη του πλούτου· εδώ ο Κροίσος προτιμά τις συμβουλές από τον πλούτο.

⁷² **μετάνιωσε και συλλογίστηκε:** ο Κύρος αντιδρά λογικά στην ιστορία του Κροίσου (όπως φαίνεται και από τα δύο ρήματα). Αργότερα θα διαπράξει ύβρη.

άλλο άνθρωπο, που γεύτηκε ευτυχία το ίδιο μεγάλη με τη δική του, ζωντανό τον παρέδωσε στη φωτιά, κι επιπρόσθετα κυριευμένος από φόβο μήπως κάποτε το πληρώσει⁷³ και κατανοώντας πως τίποτα από τα ανθρώπινα δε μένει σταθερό, διέταξε να σβήσουν όσο γίνεται πιο γρήγορα τη φωτιά που έκαιε και να κατεβάσουν τον Κροίσο κι αυτούς που έστησαν μαζί του. Κι αυτοί, μ' όλες τις προσπάθειές τους, δεν μπορούσαν πια να δαμάσουν τη φωτιά.

I87. Τότε, λένε οι Λυδοί, ο Κροίσος κατάλαβε ότι ο Κύρος μετάνιωσε, καθώς έβλεπε ότι όλοι τους βάλθηκαν να σβήνουν τη φωτιά, αλλά δεν μπορούσαν πια να τη δαμάσουν, κι έβαλε φωνή μεγάλη καλώντας τον Απόλλωνα, αν κάποιος από τα δώρα που του έκανε του εύφρανε την καρδιά⁷⁴, να του παρασταθεί και να τον λυτρώσει απ' το κακό που τον βρήκε. Λένε λοιπόν πως αυτός με δάκρυα στα μάτια καλούσε τον θεό, κι ενώ ο ουρανός ήταν αίθριος και δε φυσούσε καθόλου, να που ξαφνικά σύννεφα σκέπασαν τον ουρανό κι άνοιξαν οι καταρράκτες του κι έβρεχε ραγδαιότατη βροχή⁷⁵, κι η φωτιά έσβησε εντελώς. Και, πως απ' αυτό ο Κύρος κατάλαβε ότι ο Κροίσος ήταν αγαπημένος των θεών και άντρας με αρετή και, αφού τον κατέβασε από την πυρά, του έκανε την εξής ερώτηση: «Κροίσε, ποιος άνθρωπος σου γύρισε το μυαλό, να κάνεις εκστρατεία εναντίον της χώρας μου και, αντί φίλος, να γίνεις εχθρός μου;». Κι ο άλλος είπε: «Βασιλιά μου, εγώ έκανα ό,τι έκανα για τη δική σου ευτυχία και τη δική μου δυστυχία· κι αίτιος γι' αυτά είναι ο θεός των Ελλήνων⁷⁶, που με ξεσήκωσε να εκστρατεύσω. Γιατί κανένας δεν είναι τόσο ανόητος, που, αντί την ειρήνη, να προτιμά τον πόλεμο⁷⁷. γιατί, όσο έχουμε αυτήν, τα παιδιά θάβουν τους πατέρες τους· όσο όμως έχουμε εκείνον, οι πατέρες τα παιδιά τους. Αλλά βέβαια κάποιου θεού θέλημα ήταν αυτά να γίνουν έτσι».

Η αιχμαλωσία του Κροίσου

Οὐδείς γὰρ οὕτω ἀνόητός ἐστι ὅστις πόλεμον πρὸ εἰρήνης αἰρέεται· ἐν μὲν γὰρ τῇ οἱ παῖδες τοὺς πατέρας θάπτουσι, ἐν δὲ τῷ οἱ πατέρες τοὺς παῖδας.

I88. Αυτός λοιπόν έτσι μίλησε κι ο Κύρος του έλυσε τα δεσμά και τον έβαλε να καθίσει δίπλα του και του έδειχνε την πιο καλή διάθεση, κυριευόμενος κι ο ίδιος κι όλοι όσοι βρίσκονταν γύρω του από θανατασμό γι' αυτόν. Κι ο άλλος, βυθισμένος στους στοχασμούς του, έμεινε σιωπηλός. Αργότερα όμως, όταν συνήλθε και είδε τους Πέρσες να διαρπάζουν την πόλη των Λυδών, είπε: «Βασιλιά μου, επιτρέπεις⁷⁸, έτσι που ήρθαν τα πράγματα, να σου λέω όσα τυχαίνει να περνούν απ' το μυαλό μου, ή να κρατώ το στόμα μου κλειστό;». Κι ο Κύρος τον ενθάρρυνε να λέει χωρίς φόβο ό,τι θέλει· κι ο άλλος του έκανε αυτή την ερώτηση: «Τι βάλθηκε να κάνει αυτό το μεγάλο πλήθος με τόση ζέση;». Κι εκείνος του απάντησε: «Λεηλατεί την πόλη σου και λαφυραγωγεί τα πλούτη σου». Κι ο Κροίσος τού αποκρίθηκε: «Ούτε δική μου πόλη ούτε δικά μου πλούτη λεηλατούν· γιατί τίποτε πια απ' αυτά δεν ορίζω· αλλά τα δικά σου πλούτη βάλθηκαν να ρημάξουν».

Τα πλούτη του βασιλιά

{Ο Κροίσος συμβουλεύει τον Κύρο να μην αφήσει τους στρατιώτες να πάρουν τους θησαυρούς, γιατί θα διαφθαρούν, αλλά να τους πάρει πίσω με τη δικαιολογία ότι θα τους προσφέρει στους θεούς. Ο Κύρος, σε αντάλλαγμα, προσφέρεται να κάνει στον Κροίσο όποια χάρη του ζητήσει. Εκείνος ζητά την άδεια να στείλει ανθρώπους του στους Δελφούς.}

⁷³ **μήπως κάποτε το πληρώσει:** ο Κύρος, επειδή φοβάται την τιμωρία, χαρίζει στον Κροίσο τη ζωή· η τιμωρία (τίση), λειτουργεί αποτρεπτικά, γιατί ο Κύρος σκέφτεται πως είναι κι αυτός άνθρωπος και κατανοεί την αστάθεια των ανθρώπινων πραγμάτων – κοινή μοίρα για όλο το ανθρώπινο γένος.

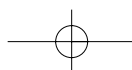
⁷⁴ **δώρα... την καρδιά:** ο θεός ευχαριστεύεται με τα δώρα και «υποχρεώνεται» να κάνει την αντίχαρη που του ζητεί ο θνητός. Θυμηθείτε το λόγο της Αθηνάς στην αγορά των θεών (*Οδύσσεια α* 61-65).

⁷⁵ **ραγδαιότατη βροχή:** εδώ βλέπουμε μία από τις λίγες φορές στον Ηρόδοτο, όπου ο θεός παρεμβαίνει άμεσα για να σώσει τον εκλεκτό του.

⁷⁶ **ο θεός των Ελλήνων:** εννοεί τον Απόλλωνα, ξεχνώντας ότι μόλις τον έσωσε, γιατί δεν έχει καταλάβει ακόμη ότι ο ίδιος δεν ερμήνευσε σωστά το χρησμό.

⁷⁷ **κανείς δεν είναι ...να προτιμά τον πόλεμο:** επιγραμματική και παραστατική έκφραση του παραλογισμού του πολέμου («να θάβουν οι πατέρες τα παιδιά τους»), που αντιστρέφει τη φυσική τάξη του κόσμου («τα παιδιά να θάβουν τους πατέρες τους»).

⁷⁸ **βασιλιά μου, επιτρέπεις... κλειστό:** η φράση αυτή είναι τυπική για τους «σοφούς συμβούλους» του βασιλιά· φαίνεται λοιπόν ότι ο Κροίσος αναλαμβάνει πλέον αυτό το ρόλο. Θυμηθείτε πώς είχε διώξει τον Σόλωνα και προσέξτε πώς προσφωνεί τον Κύρο. Ποια διαφορά διαπιστώνετε στη συμπεριφορά του;

Το παράπονο του Κροίσου

190. Ο Κύρος γέλασε και είπε: «Κροίσε, κι αυτό θα το έχεις από μένα και ό,τι άλλο κάθε φορά θα χρειαστείς». Κι όταν τ' άκουσε αυτά ο Κροίσος, στέλνει Λυδούς στους Δελφούς με την εντολή ν' αποθέσουν τις αλυσίδες του στο κατώφλι του ναού και να ρωτήσουν, αν δε νιώθει κάποια ντροπή ο θεός, που ξεσήκωσε με τους χρησμούς του τον Κροίσο να εκστρατεύσει εναντίον των Περσών, τάχα που θα κατέλυε το βασίλειο του Κύρου, απ' τον οποίο κέρδισε αυτά τα πρώτα λάφυρα, να αυτά! – και να δείχνουν τις αλυσίδες. Αυτά, είπε, να ρωτήσουν κι επίσης, αν οι θεοί των Ελλήνων έκαναν νόμο τους την αχαριστία⁷⁹.

Η εξήγηση της Πυθίας

191. Κι όταν έφτασαν οι Λυδοί κι έλεγαν τα όσα είχαν εντολή να πουν, λένε πως η Πυθία είπε τα εξής: «Το πεπρωμένο είναι αδύνατο να το αποφύγει και θεός⁸⁰. Τώρα, ο Κροίσος πλήρωσε για το έγκλημα του προγόνου του⁸¹, που έζησε τέσσερις γενιές πριν απ' αυτόν, που, ενώ ήταν δορυφόρος των απογόνων του Ηρακλή⁸², έγινε όργανο του δόλιου σχεδίου μιας γυναίκας, σκότωσε τον κύριό του και πήρε το θρόνο του, στον οποίο δεν είχε κανένα δικαίωμα. Κι ενώ ο Λοξίας⁸³ προσπάθησε με ζήλο η άλωση των Σάρδεων να γίνει όταν βασιλεύσουν οι γιοι του Κροίσου κι όχι όσο βασιλευε ο ίδιος Κροίσος, δεν μπόρεσε να παραπλανήσει τις Μοίρες. Με τις παραχωρήσεις όμως που του έκαναν αυτές, τα κατάφερε και του έκανε ένα χάρισμα: δηλαδή καθυστέρησε την άλωση των Σάρδεων για τρία χρόνια – κι ως το μάθει αυτό ο Κροίσος, ότι κράτησε το θρόνο του τα χρόνια αυτά ξεπερνώντας το πεπρωμένο του. Πρώτο λοιπόν αυτό, και δεύτερο, την ώρα που ήταν να καεί, ήρθε ο θεός και τον βοήθησε. Τώρα, όσο για το χρησμό που του δόθηκε, δεν έχει δίκιο ο Κροίσος να κατηγορεί τον θεό· γιατί ο Λοξίας τού προείπε ότι, αν εκστρατεύσει εναντίον των Περσών, θα καταλύσει μεγάλο βασίλειο. Έπρεπε όμως αυτός, αν ήταν να βγάλει σωστή κρίση⁸⁴, μετά απ' αυτόν το χρησμό να έστελνε και να ρωτούσε, ποιο απ' τα δυο εννοεί, το δικό του βασίλειο ή του Κύρου. Λοιπόν, απ' τη στιγμή που δεν έπιασε το νόημα του χρησμού κι ούτε έστειλε να ξαναρωτήσει, ας παραδεχτεί ότι το σφάλμα είναι δικό του. Και την τελευταία φορά, που ζήτησε χρησμό κι ο Λοξίας ανέφερε το μουλάρι⁸⁵, ούτε κι αυτό το έπιασε. Γιατί βέβαια αυτό το μουλάρι ήταν ο Κύρος· γιατί γεννήθηκε από γονείς που δεν ανήκαν στο ίδιο έθνος, από μητέρα ανώτερη κι από πατέρα κατώτερο. Δηλαδή, η πρώτη ήταν γυναίκα της Μηδίας και θυγατέρα του Αστυάγη, του βασιλιά των Μήδων, ενώ ο άλλος ήταν Πέρσης και υπήκοός τους και, όντας κατώτερος σ' όλα τα πάντα, παντρεύτηκε και ζούσε με την αφέντρα του». Λοιπόν, αυτή την απάντηση έδωσε η Πυθία στους Λυδούς κι αυτοί τη μετέφεραν στις Σάρδεις και την ανέφεραν στον Κροίσο· κι αυτός ακούοντας αυτά παραδέχτηκε πως το σφάλμα ήταν δικό του κι όχι του θεού⁸⁶.

Κύρος: λεπτομέρεια από λίθινο ανάγλυφο (από τις Πασαργάδες). Μόνο τα φτερά είναι στοιχεία της περσικής παράδοσης, ενώ το στέμμα και η ενδυμασία έχουν επίδραση αιγυπτιακή και βαβυλωνιακή αντίστοιχα.

Κατά τον Ηρόδοτο οι Πέρσες υιοθετούσαν εύκολα ξένα έθιμα και τρόπους.

⁷⁹ **αχαριστία:** στην πραγματικότητα ο Κροίσος δείχνει αχαριστία, αφού ο Απόλλων τον είχε σώσει από την πυρά.

⁸⁰ **Το πεπρωμένο... και θεός:** το πεπρωμένο τοποθετείται πάνω από τους θεούς, με την έννοια ότι δεν μπορούν να αλλάξουν τη μοίρα για χάρη των ευνοουμένων τους ανθρώπων. Ο Απόλλων κατόρθωσε να αναβάλει την πτώση του Κροίσου, όχι να την αποτρέψει.

⁸¹ **του προγόνου του:** εννοεί τον Γύγη που δολοφόνησε τον βασιλιά Κανδαύλη.

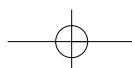
⁸² **δορυφόρος... του Ηρακλή:** ο Κανδαύλης καταγόταν από τον Ηρακλή, ο οποίος παρουσιάζεται στο έργο του Ηροδότου ως γενάρχης πολλών βασιλικών οίκων σ' όλον τον κόσμο· **δορυφόρος** (:αυτός που φέρει δόρυ), ο σωματοφύλακας.

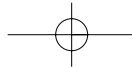
⁸³ **Λοξίας:** από το «λοξός», γιατί οι απαντήσεις του Απόλλωνα δεν ήταν σαφείς αλλά διαφορετικές.

⁸⁴ **αν ήταν να βγάλει σωστή κρίση - δεν έπιασε το νόημα:** η Πυθία χρησιμοποιεί λογικές έννοιες για να ερμηνεύσει το χρησμό, δηλαδή κάτι που είναι έξω από τη λογική και τους κανόνες της.

⁸⁵ **μουλάρι:** ο Κροίσος είχε ρωτήσει πόσο θα παραμείνει στο θρόνο και ο Απόλλων του απάντησε να φοβηθεί, όταν στον περσικό θρόνο ανέβει ένα μουλάρι· ο Κροίσος όμως δεν κατάλαβε το νόημα του χρησμού.

⁸⁶ **το σφάλμα ήταν δικό του κι όχι του θεού:** η μεταστροφή του Κροίσου έχει τώρα ολοκληρωθεί. Γίνεται πια φορέας των ελληνικών αντιλήψεων, που αναγνωρίζουν – παρά την κυριαρχία της μοίρας – την ευθύνη του ανθρώπου.

Σ' ό,τι λοιπόν αφορά στη βασιλεία του Κροίσου και την πρώτη υποδούλωση της Ιωνίας⁸⁷ έτσι έγιναν τα πράγματα.

Ὁ δὲ ἀκούσας συνέγνω ἑωυτοῦ εἶναι τὴν ἁμαρτάδα καὶ οὐ τοῦ θεοῦ.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Στη 2η ενότητα είδαμε τον Κροίσο να διώχνει οργισμένος το Σόλωνα. Πότε άλλαξαν τα συναισθήματά του απέναντι στον Αθηναίο σοφό και κάτω από ποιες συνθήκες;
2. Ποια σημασία έχει ο οικονομικός παράγοντας (τα πλούτη) στην ιστορία του Ηροδότου; Να εντοπίσετε συγκεκριμένα σημεία στην ενότητα και να τα εξηγήσετε.
3. Πώς δικαιολόγησε το μαντείο τους χρησμούς και σε ποιο συμπέρασμα κατέληξε ο Κροίσος;
4. Ο Ηρόδοτος στο κείμενο της ενότητας αυτής χρησιμοποιεί ευθύ και πλάγιο λόγο. Να εντοπίσετε τα σημεία και να συζητήσετε τι πετυχαίνει με την τεχνική αυτή.
5. Ο Κροίσος ενώ βρίσκεται στην πυρά απευθύνεται στον Απόλλωνα ζητώντας τη βοήθειά του. Στην προσευχή αυτή ο Ηρόδοτος ακολουθεί ένα παραδοσιακό μοτίβο που το βρίσκουμε και στα ομηρικά έπη. Να συγκρίνετε την προσευχή από την *Ιλιάδα* που σας δίνεται παρακάτω με την προσευχή του Κροίσου (στη μορφή και το περιεχόμενο) και να αποδώσετε με δικά σας λόγια το μοτίβο αυτό.

Παράλληλο κείμενο

Ιλιάδα, Α, 35- 40

(Ο Χρύσης, ιερέας του Απόλλωνα, προς το θεό)

«Επάκουσέ μου, ασημοδόξαρε, που κυβερνάς τη Χρύσα

[...] αν σου στέγασα ναό χαριτωμένο

κάποτε ως τώρα εγώ, για αν σου 'καψα παχιά μεριά ποτέ μου,

γιδίσια για ταυρίσια, επάκουσε, και δώσε να πλερώσουν

οι Δαναοί με τις σαγίτες σου τα δάκρυα που 'χω χύσει!»

Μετάφραση: Ι. Πολυλάς

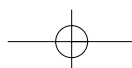
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

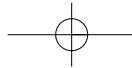
Να συμπληρώσετε τα κενά με τις λέξεις που σας δίνονται (αφού τις βάλετε στο σωστό τύπο, συμπληρώνοντας και τα άρθρα). Κάποιες λέξεις θα τις χρησιμοποιήσετε πάνω από μία φορά, ενώ μία περισσεύει:

Παρακολουθήσαμε στην ενότητα αυτή τον να χάνει ... και να οδηγείται ... αιχμάλωτος του Τότε, θα κατανοήσει τα λόγια και θα φωνάξει Ο Κύρος, μόλις μαθαίνει τι είχε συμβεί, αποφασίζει να χαρίσει στον Θα χρειαστεί όμως η παρέμβαση για να σβήσει ... και να σωθεί ... Αργότερα ο θα στείλει ανθρώπους στο μαντείο ... πιστεύοντας πως ο θεός είναι για τη Η απάντηση θα κάνει να συνειδητοποιήσει ότι είναι δική του.

(Απόλλων, Δελφοί, εξουσία, ευθύνη, ζωή, θρόνος, Κροίσος, Κύρος, όνομα, πλούτη, Πυθία, πυρά, Σόλων, συμφορά, υπεύθυνος)

⁸⁷ **την πρώτη υποδούλωση της Ιωνίας:** ο ιστορικός δηλώνει ότι ολοκλήρωσε τα σχετικά με τον Κροίσο και την υποταγή της Ιωνίας. Ο «λυδικός λόγος» κλείνει όπως άρχισε: με τον Κροίσο και την υποδούλωση των ιωνικών πόλεων. Θυμηθείτε πώς ονομάζεται η τεχνική αυτή.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. «Κυκλική αντίληψη της ανθρώπινης μοίρας και της ιστορίας»: Να συζητήσετε το θέμα, αφού διαβάσετε και το κείμενο που ακολουθεί. Σήμερα διατηρείται αυτή η αντίληψη; Θυμηθείτε παροιμιακές εκφράσεις όπως «του κύκλου τα γυρίσματα» ή «έχει ο καιρός γυρίσματα» και σε ποιες περιπτώσεις λέγονται.

Το τέλος της ιστορίας του Κροίσου και το τέλος του Κύρου (I 204- 214)

Ο Κροίσος αργότερα συνοδεύει τον Κύρο ως σύμβουλος του στην εκστρατεία κατά των Μασσαγετών (ασιατικού λαού που ζούσε πέρα από τον Αράξη ποταμό) και του λέει:

«Βασιλιά μου, [...] τα παθήματά μου, μ' όλη την πίκρα που με πότισαν, μου έγιναν μαθήματα. Λοιπόν, αν έχεις την ιδέα ότι είσαι αθάνατος κι εξουσιάζεις σε αθανάτους, δε θα κέρδιζες τίποτε με το να σου αναπτύξω τη γνώμη μου· αν όμως το έβαλες καλά στο νου σου ότι και συ είσαι άνθρωπος και σ' ανθρώπους εξουσιάζεις, πρώτα πρώτα ετούτο να καταλάβεις, ότι του ανθρώπου η ζωή ακολουθεί του κύκλου τα γυρίσματα, που δεν αφήνουν να συνοδεύει η καλή τύχη πάντοτε τους ίδιους». (I 207)

Όμως η συμβουλή του προς τον Μεγάλο Βασιλιά να προχωρήσει στη χώρα των Μασσαγετών, διαβαίνοντας τον Αράξη ποταμό, στάθηκε μοιραία. Ο Κύρος σκοτώνεται και τα ίχνη του Κροίσου ξεθωριάζουν και χάνονται κάπου στην *Ιστορία*.

2. Να καταγράψετε τις αντιλήψεις του Ηροδότου για το ρόλο του θεού και της μοίρας στη ζωή του ανθρώπου (από τις ενότητες που διδαχτήκατε) και να τις συγκρίνετε με τις αντίστοιχες αντιλήψεις στην *Οδύσσεια* (στους στίχους που σας δίνονται παρακάτω), εντοπίζοντας κοινά στοιχεία και διαφορές. Για παράδειγμα: τι ζητάει ο άνθρωπος από το θεό, τι περιμένει ο θεός από τον άνθρωπο, πώς «επικοινωνούν» μεταξύ τους κτλ. Υπάρχουν κοινά στοιχεία με τη χριστιανική θρησκεία ή και με άλλες θρησκείες που τυχόν γνωρίζετε;

Παράλληλο κείμενο

Οδύσσεια (α 36- 39, 69 -71, 75- 78)

(**Δίας**) Αλίμονο, είναι αλήθεια ν' απορείς που θέλουν οι θνητοί να ρίχνουν (36) στους θεούς τα βάρη τους· έρχεται λένε το κακό από μας – κι όμως οι ίδιοι, κι από φταίξιμο δικό τους, πάσχουν και βασανίζονται και πάνω απ' το γραφτό τους. [...]

(**Αθηνά**) Δία Ολύμπιε, ως πότε αλύγιστη θα παραμένει η βουλή σου; Ο Οδυσσεύς (69) δεν ήταν που θυσίες σου χάριζε στην ευρύχωρη Τροία, πλάι στ' αργίτικα καράβια; [...]

(**Δίας**) Πώς θα μπορούσα εγώ να λησμονήσω τον θεϊκό Οδυσσέα; (75) που ξεχωρίζει η γνώση του απ' τους υπόλοιπους θνητούς, και στις θυσίες όλους τους άλλους τούς ξεπέρασε, όσες προσφέρονται στους αθανάτους που κατέχουν τον πλατύ ουρανό;

Μετάφραση: Δ. Ν. Μαρωνίτης

3. α) Ο Ηρόδοτος οργανώνει το υλικό της ιστορίας του «προσωποκεντρικά». Μπορείτε να εξηγήσετε τον όρο με παραδείγματα από το Ι' βιβλίο;
β) Πώς οργανώνεται η ύλη στο βιβλίο της ιστορίας σας ή σε άλλα βιβλία ιστορίας που γνωρίζετε;
γ) Με βάση τα παραπάνω να συζητήσετε στην τάξη τη σχέση της οργάνωσης του υλικού με τις αντιλήψεις του ιστορικού για την ιστορία.
4. Ο Ηρόδοτος στο κεφ. 87 μας στέλνει ένα αντιπολεμικό μήνυμα. Πόσο επίκαιρο είναι σήμερα; Έχετε συναντήσει αντιπολεμικά μηνύματα στη λογοτεχνία ή την τέχνη; Συγκεντρώστε τα και οργανώστε μία έκθεση (ζωγραφικής, βιβλίου ή αφίσας που θα κατασκευάσετε εσείς με τέτοια μηνύματα) με θέμα την καταδίκη του πολέμου.
5. Ο Ηρόδοτος δίνει μεγάλη σημασία στα ποτάμια: ο Κροίσος καταστράφηκε αφού πέρασε ένα ποτάμι, το ίδιο και ο Κύρος. Στην αρχαία Ρώμη η διάβαση του Ρουβίκωνα από τον Καίσαρα άλλαξε τη μορφή του ρωμαϊκού κράτους. Το ποτάμι έχει επίσης συμβολικό χαρακτήρα (π.χ. συμβολίζει το πέρασμα στον «άλλο κόσμο»). Συγκεντρώστε και άλλες τέτοιες περιπτώσεις από τα μαθήματά σας ή από άλλη πηγή και συζητήστε το θέμα. *Ένας τρόπος εργασίας είναι να χωριστείτε σε ομάδες και να αναλάβετε ένα επιμέρους θέμα για έρευνα – μελέτη. Όταν ολοκληρώσετε την έρευνά σας, θα συνθέσετε όλοι μαζί το τελικό κείμενο.*

